

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2022 РОКУ

Кобрин В. С.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення військ Російської Федерації на територію України 24 лютого 2022 року поставило нашу державу перед найскладнішими викликами в її новітній історії – збереженням державності та незалежності. Пригадалися слова Президента України Віктора Ющенка, який свого часу зазначав, що «...якщо розглядати новітню історію і проблеми, з якими ми зіштовхувалися, то з'ясується, що ми проголошували незалежність неодноразово – за останні 90 років це відбувалося шість разів, і п'ять разів ми втрачали незалежність»¹.

Сьогодні надзвичайно важливо, через призму пройдених днів війни, зробити спробу системного аналізу політико-правових передумов російсько-української війни та першочергових кроків, які необхідно буде здійснити після її завершення задля консолідації Української нації та відбудови Української держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання правового забезпечення та регулювання питань національної безпеки і оборони, консолідації Української нації, причин та передумов війни досліджували та продовжують досліджувати такі українські вчені: Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, П.Ф. Гураль, В.О. Гацелюк, А.А. Єзеров, В.Л. Мусіяка, С.В. Різник, М.В. Савчин, М.І. Ставнічук, П.Б. Стецюк, Д.С. Терлецький, Є.В. Ткаченко, В.М. Шаповал та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Робота зачіпає кілька важливих аспектів консолідації української нації, які необхідно було здійснити органам публічної влади задля кращої готовності перед викликами великої війни. Одночасно, такі проблеми та прогалини влади стали і передумовами для повномасштабного вторгнення військ Російської Федерації на територію України.

Формулювання цілей. Метою є дослідження політичних та конституційно-правових проблем Української держави, котрі стали передумовами російсько-української війни 2022 року.

Виклад основного матеріалу. Одним із основних завдань побудови в Україні сильної, правової держави зразка кращих конституційних демокра-

тій світу є реалізація на практиці ідеї консолідації Української нації як фундаментальної засади конституційного ладу. Сам ж процес реалізації зазначеної засади потребує комплексного підходу з урахуванням різноманітних чинників, які безпосередньо чи опосередковано впливають на кінцевий позитивний результат. Усвідомлення та сприйняття громадянами України багатовікової історії українського державотворення, незалежності держави, її територіальної цілісності, традицій, культури, мовної і релігійної самобутності, державної та національної символіки є важливими чинниками консолідації Української нації.

Перша проблема в контексті дослідження є світоглядною. Вона полягає в тому, що на жаль за 30 років Незалежності України для частини її громадян сама незалежність не стала цінністю, в першу чергу конституційною цінністю. Через складні сторінки в новітній історії кожен з громадян України проходив свій «шлях до незалежності». Хтось його пройшов у 1990-1991 рр. з першої «Революції на граніті» та проголошенні Акту Незалежності України, для когось незалежність набула сенсу після подій «Помаранчевої революції» 2004 р. чи «Революції Гідності» 2014 р. На жаль є і такі громадяни України, які аксіологічно сприйняли ідею незалежності лише коли зрозуміли, що можуть її втратити безпосередньо після початку воєнних дій на території нашої держави в 2014 р. чи повномасштабного вторгнення в 2022 р.

Наведені вище роздуми підтверджуються проведеним соціологічним дослідженням липня-серпня 2021 року, присвяченого 30-літтю Незалежності України. Так проголошення Незалежності України загалом підтримали 80%, не підтримали – 15%, а 5% – вагалися надати таку відповідь². Фактично на період перед початком війни 2022 року ми мали п'яту частину громадян України, для яких незалежність держави не складала вагомий особистої цінності.

Друга проблема полягає у незавершеній конституційній реформі, яка розпочалася ще до подій «Помаранчевої революції» 2004 року та полягала в переході Української держави від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської республіки. На жаль недосконалість

¹ The Globe and Mail: НАТО – головний гарант незалежності України, заявив президент Ющенко. *Кореспондент.net*. URL: <https://ua.korrespondent.net/world/worlddabus/476814-the-globe-and-mail-nato-golovnij-garant-nezalezhnosti-ukrayini-zayaviv-prezident-yushchenko>

² Покоління незалежності: цінності та мотивація. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pokolenie_nezavisi-mosti_cennosti_i_motivacii.html

законопроектів 4180³, а згодом і законопроект 2222⁴ суттєво розбалансували владу та створили підходящий ґрунт для повернення редакції Конституції України Рішенням Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 року⁵. Події останньої фази «Революції Гідності» у лютому 2014 року пов'язані із залишенням Президентом України Віктором Януковичем поста глави держави⁶ змусили Верховну Раду України прийняти Закон України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України»⁷.

На початок анексії Криму та військових дій в окремих районах Донецької та Луганської областей ми отримали доволі недосконалу та потенційну конфліктогенну редакцію Конституції України. Як вдало зазначав у 2014 році Ю.Г. Барабаш «...кожна форма правління має свій конфліктогенний потенціал, однак напівпрезиденталізм у молодих демократіях виявляється найбільш вибухонебезпечним, і цьому слід запобігати конституційними засобами»⁸. На жаль за період з 2014 до 2022 року успішно було проведено лише конституційну реформу з питань правосуддя 2016 року.

Третя проблема пов'язана із затяжною дискусією про необхідність і доцільність легалізації зброї та прийняття відповідного закону. Саме питання законодавчого регулювання обігу зброї виникло після 2014 року у зв'язку із воєнними діями на Донбасі. На жаль ні тогочасний Президент України ні тогочасний склад Верховної Ради України, які були обрані на позачергових виборах так і не розглянули це питання та не прийняли відповідного закону. Разом з тим, вважаємо що законопроект № 1135 від 01 грудня 2014 року «Про вогнепальну зброю цивільного призначення»⁹ найбільш фахового врегулю-

вав питання обігу та використання коротко ствольної нарізної зброї, спрощував багато процедур дозвільного порядку та відповідав максимально вимогам часу.

Можливо, саме вчасне прийняття закону про легалізацію зброї для цивільного населення було би надійним запобіжником для безпеки громадян та інших категорій осіб на території України під час її тимчасової окупації у березні-квітні 2022 року. Наявна зброя дала би реальну можливість захищатися та вберегла би сотні життів мирних мешканців у Бучі, Гостомелі, Ірпені, Ворзелі та інших окупованих містах і селах нашої держави.

Четверта проблема стосується діяльності антиукраїнських релігійних організацій, яка наносить серйозну шкоду національній безпеці України та є її суттєвою загрозою. Погоджуємося з В.П. Масовцем, що «загрозами і викликами національним інтересам України у релігійному середовищі держави є: 1) діяльність Української православної церкви Московського патріархату, яка фактично підтримала окупацію й анексію Криму Російською Федерацією; 2) діяльність Всеукраїнського духовного управління мусульман «Єднання», яке тяжіє до Центрального духовного управління мусульман Росії, а свою мету вбачає у відновленні духовної єдності між Росією та Україною; 3) діяльність Української правовірної греко-католицької церкви, очолюваної депортованим католицьким священиком А. Догналом. Незважаючи на свою малочисельність, «догнали» демонструють високу активність, яка має чітке антиукраїнське спрямування; 4) протиправні прояви діяльності релігійних організацій неокультського спрямування, що становлять небезпеку для держави, суспільства та окремих громадян»¹⁰. Наприклад, діяльність сатаністських об'єднань, релігійних організацій, які пропагують самогубство тощо.

З наведених вище загроз найбільшу шкоду завдає діяльність Української православної церкви Московського патріархату, яка провадить свою діяльність на всій території України, включаючи анексовані та окуповані території. Дуже часто, діяльність більшості представників цієї релігійної організації носить явно «антиукраїнський» характер у виді закликів до повалення конституційного ладу та порушення територіальної цілісності України.

П'ята проблема витікає з не вирішеного питання фактичної можливості перебування громадян України у громадянстві іншої держави. Закон України «Про громадянство України» хоча і визначає серед підстав припинення громадянства «добровільне набуття громадянином України громадянства іншої держави, якщо на момент такого набуття він досяг повноліття» на жаль передбачає винятки з цього

³ Проект Закону про внесення змін до Конституції України № 4180 від 19 вересня 2003 року. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4180&skl=5

⁴ Про внесення змін до Конституції України : Закон України від 8 грудня 2004 р. № 2222. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 2. Ст. 44 (втратив чинність).

⁵ У справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) : Рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 року. *Вісник Конституційного Суду України*. 2010. № 5. С. 36-49.

⁶ Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України : Постанова Верховної Ради України від 22 лютого 2014 року № 757-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 11. Ст. 158.

⁷ Про відновлення дії окремих положень Конституції України : Закон України від 21.02.2014 № 742-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 11. Ст. 143.

⁸ Барабаш Ю. Президентська влада у змішаних республіках: окремі питання теорії та практики. *Право України*. 2014. № 8. С. 75.

⁹ Проект Закону Про вогнепальну зброю цивільного призначення № 1135 від 01 грудня 2014 року. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52560

¹⁰ Масовець В. П. Особливості функціонування механізмів забезпечення релігійної безпеки України в умовах гібридної війни. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 14. С. 112-113.

правила. Так відповідно до положень статті 19 Закону України «Про громадянство України» «не вважаються добровільним набуттям іншого громадянства випадки одночасного набуття дитиною за народженням громадянства України та громадянства іншої держави чи держав; набуття дитиною, яка є громадянином України, громадянства своїх усиновлювачів унаслідок усиновлення її іноземцями; автоматичного набуття громадянином України іншого громадянства внаслідок одруження з іноземцем; автоматичного набуття громадянином України, який досяг повноліття, іншого громадянства внаслідок застосування законодавства про громадянство іноземної держави, якщо такий громадянин України не отримав документ, що підтверджує наявність у нього громадянства іншої держави»¹¹.

До цього законодавчого регулювання потрібно ще додати проблему анексованих та окупованих з 2014 року територій Криму і окремих районів Донецької та Луганської областей у яких громадян України примусово були видані паспорти Російської Федерації та ситуацію в Закарпатті де громадян України, які є угорцями за етнічним чи територіальним походженням.

Окремо варто нагадати, що попередній Закон України «Про громадянство України» 1991 року автоматично визначив належність до громадянства України «усіх громадян колишнього СРСР, які на момент проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року постійно проживали на території України, а також осіб, які на момент набрання чинності Законом України «Про громадянство України» 13 листопад 1991 року постійно проживали в Україні, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних чи інших ознак, і які не є громадянами інших держав»¹². Основна помилка законодавця полягала в тому, що частина осіб, які отримали громадянство України не бажали ставати громадянами, а інша частина – відверто зневажала ідею незалежної держави України та використовувала статус громадянина України для підтримки на виборах відверто «проросійських» сил.

Лише з прийняттям Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»¹³ були внесені зміни до Закону України «Про громадянство України» де серед умов при-

йняття до громадянства з'явилася норма про необхідність особи засвідчити відповідний рівень володіння державної мови.

Частково з попередньої проблематики можемо виділити і шосту проблему, яка пов'язана із законодавчим забезпеченням статусу української мови як державної. На жаль, законодавче забезпечення статті 10 Конституції України¹⁴ про українську мову як державну після Закону УРСР «Про мови» 1989 року¹⁵ ми отримали лише в 2012 році у вигляді Закону України «Про засади державної мовної політики»¹⁶ авторства «Колісніченка-Ківалова» основною родзинкою якого стало введення в обіг та можливість застосування регіональних мов в окремих адміністративно-територіальних одиницях за рішенням органів місцевого самоврядування. Насправді ж основна ідея була не в підтримці мов, які потребують підтримки держави як мови національних меншин, а впровадження у Східних і Південних областях України на рішенням відповідних місцевих рад російської мови як регіональної на рівні з державною українською. Фактично це означало, що на практиці російська мова поряд з українською ставала обов'язковою у всіх сферах суспільного життя.

Цікавим фактом у цій «мовній історії» є те, що Закон України «Колісніченка-Ківалова» «Про засади державної мовної політики» продовжував бути чинним після Революції Гідності аж до 28 лютого 2018 року, до поки Конституційний Суд України своїм Рішенням не визнав його неконституційним¹⁷. З цього приводу можна висловити дві зауваги. По-перше, в ситуації 2014-2018 років відповідальність за прийняття закону про мови лежала на Верховній Раді України і для цього не потрібно було чотири роки чекати на Рішення Конституційного Суду України. По-друге, саме Рішення Конституційного Суду України є доволі простим за змістом, адже визнає неконституційність закону не за змістовними, а за процедурними аспектами, визнаючи, що при його прийнятті були порушені норми Закону України «Про Регламент Верховної Ради України». Не дивно, що це рішення Конституційного Суду України отримало аж 11 окремих думок суддів.

¹⁴ Конституція України : Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

¹⁵ Закон Української РСР «Про мови в Українській РСР» від 28 жовтня 1989 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1989. Ст. 631 (втратив чинність).

¹⁶ Про засади державної мовної політики : Закон України від 3 липня 2012 року № 5029-VI. (втратив чинність). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17#Text>

¹⁷ У справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики» : Рішення Конституційного Суду України № 2-п/2018 від 28.02.2018 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-18#n55>

¹¹ Про громадянство України : Закон України від 18.01.2001 р. № 2235-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text>

¹² Про громадянство України : Закон України від 08.10.1991 р. № 1636-XII. (втратив чинність). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1636-12#Text>

¹³ Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25.04.2019 р. № 2704-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 21. Ст. 81 (зі змінами). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>

Остаточного, питання статусу державної мови було вирішено прийнятим у 2019 році Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», обґрунтованого дуже сильним, системним та концептуально-ідеологічним Рішенням Конституційного Суду України від 14 липня 2021 року про його конституційність¹⁸.

Сьома проблема, на наше переконання, полягала у неспівпадінні держави в особі Міністерства юстиції України застосовувати на практиці ідеї «войовничої демократії» та радикально вирішувати питання заборони політичних партій, які ведуть «антиукраїнську діяльність».

Б. Бернацький зауважує, що «до 2014 року випадків судової заборони політичних партій з підстав антиконституційної діяльності не було. Діяльність лише однієї політичної партії була заборонена у 1991 році за рішенням Президії Верховної Ради України у позасудовому порядку. Діяльність 26 політичних партій була припинена з процедурних мотивів. В цілому за цей період політичні партії мали широку автономію у пропагуванні будь-яких ідей та програм, навіть таких, які прямо суперечили Конституції, як-то приєднання до іншої держави¹⁹ та інше. Втім, період Революції гідності та після неї поставив перед Україною нові виклики у політичних обставинах, що динамічно змінюються. Одним із таких викликів була відповідь на російську агресію, зокрема шляхом заборони деяких російсько-орієнтованих партій; іншим викликом стала заборона пропаганди комунізму, яка мала наслідком, з-поміж іншого, припинення діяльності партій, які просували комуністичні ідеї або використовували комуністичну символіку»²⁰. У період 2014–2018 рр. Окружний адміністративний суд міста Києва за позовом Міністерства юстиції України заборонив дві російсько-орієнтовані партії і припинив діяльність двох партій, які пропагували комуністичні ідеї або використовували комуністичну символіку.

Разом з тим, на початок війни 2022 року залишалося багато політичних партій орієнтованих на Російську Федерацію з чіткою антидержавницькою, антиукраїнською діяльністю.

Окремою, восьмою проблемою, вважаємо систему державних свят, яка безпосередньо впливає на

консолідацію нації, запроваджується державою та реалізується на практиці. В новітній історії України, на превеликий жаль, питання визнання певних подій державними святами, зміст та форми їх святкування, розуміння їх сутності залишаються суперечливими та невирішеними. Більше того, окремі державні свята на сьогодні є такими, що навпаки розколюють українську націю та не сприяють усвідомленню громадянами України їх приналежності до неї.

Позитивно оцінюючи діяльність Президента України Петра Порошенка та Верховної Ради України, які спільними зусиллями прийняли зміни до трудового законодавства та ввели нові свята 14 жовтня та 25 грудня, скасувавши при цьому вихідний день 2 травня. Разом з тим, на початок вторгнення в Україну 2022 року державними святами залишалися 8 березня, 1 та 9 травня.

Вважаємо, що це далеко не повний перелік проблем, які лягли в основу військового вторгнення на територію України з метою ліквідації останньої як незалежної, суверенної держави. Разом з тим, переконані, що після перемоги України у війні з російськими загарбниками необхідно доволі швидко провести певні конституційні та законодавчі зміни.

Висновки

Еріх Фромм свого часу зазначив: «Істинна свобода та незалежність, а також викорінення будь-яких форм гніту зможуть привести у дію таку силу, як любов до життя...»²¹. Допоки кожен з нас, як частинка Українського народу, не проголосить для себе свободу та незалежність як основну цінність та не викоринить із себе «рабську ментальність» не прийде повне розуміння того чому незалежність Української держави є основоположною конституційною цінністю.

Для цього першою чергою реалізувати системну конституційну реформу шляхом внесення змін до Конституції України в частині «системи стримувань і противаг влади» та «децентралізації влади».

Потрібно прийняти ряд Законів України, які перезапускають окремі галузі суспільного та державного життя. Пріоритетним у цьому списку вважаємо Закон України «Про зброю», який надасть можливість громадянам України забезпечувати належну безпеку собі та своїм рідним і близьким.

Потребують оновлення Закони України «Про свободу совісті і релігійні організації» в частині механізмів заборони «антиукраїнських» релігійних спільнот та Закону України «Про громадянство» в частині запровадження ще більш жорстких умов набуття громадянства України шляхом натуралізації.

¹⁸ У справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» № 1-п/2021 від 14 липня 2021 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#n103>

¹⁹ Передвиборна програма партії «Руський блок» під час виборів до Верховної Ради 2012 року. URL : <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/WP502?pt001f01=900&pf7171=56>

²⁰ Бернацький Б. Національні та європейські стандарти щодо заборони політичних партій. *Український часопис конституційного права*. 2018. № 4. С. 125.

²¹ Фром Е. Анатомія людської деструктивності. Інстинкти та людські пристрасті. Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення) : навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л. В. Губерського. К.: Знання, 2009. С. 279.

Зважаючи на такі обставини, вважаємо за доцільне та корисне дослідити систему державних свят України та запропонувати власну авторську модель такої системи, яка максимально сприятиме концепції консолідації Української нації на сучасному етапі її становлення. В свою чергу питаннями правового врегулювання системи державних свят в Україні донедавна займався Український інститут національної пам'яті та ряд неурядових організацій.

Обов'язково слід нормативно врегулювати систему державних та інших свят і пам'ятних дат, зокрема: 1) різновиди свят, скорботних та пам'ятних днів, виділивши в такій системі державні свята; 2) особливості використання в такі дні державних символів на будівлях органів публічної влади. Відповідь на запитання яким чином нормативно врегулювати систему свят залишається відкритим. Вважаємо, що необхідності прийняття окремого закону не має. Такі питання могли б знайти місце в окремому розділі нового Трудового кодексу України.

В частині національної безпеки та оборони необхідно оновити всі закони в цій сфері з огляду на прогалини та проблеми, які виникли у результаті ведення бойових дій. Потрібно пам'ятати, що Українська держава після 24 лютого 2022 року стала

схожою на державу Ізраїль і повинна бути готова до постійної та тривалої боротьби за свою незалежність. В цьому контексті як ніколи актуальні слова дев'ятого Президента держави Ізраїль Шимона Переза, котрий зазначив, що «мир – це мета, гідна, щоб за неї боротися, а війна – принцип дій, який виник у результаті вимушеної необхідності»²².

Свого часу один із батьків засновників США Томас Джефферсон наголосив, що «відданість – однаково цінна якість як для нації так і для особистості. Нація як спільнота формує моральну людину, і кожен її член несе особисту відповідальність за суспільство. Людина, яка любить свою країну понад усе, не заради своїх інтересів і влади, ніколи не може бути відірваною від неї, ніколи не відмовиться стати на захист, якщо їй буде загрожувати небезпека»²³. Гасло: «Україна – понад усе», повинно стати нашим дороговказом у постійній праці кожного на своєму місці, в своїй сфері задля нашої спільної перемоги.

²² Перес Ш. Дрібних мрій не буває. Про сміливість, увагу та становлення сучасного Ізраїлю. Київ : Форс Україна, 2020. С. 59.

²³ Джефферсон Т. Світло і свобода : Роздуми про прагнення до щастя / Під ред. Еріка С. Петерсена; пер. з англ. Т. Троянович, А. Назарова. Х.: Літера Нова, 2019. С. 83.

Інформація про автора:

Кобрин Володимир Степанович,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри конституційного права

Львівський національний університет імені Івана Франка

1, вул. Університетська, м. Львів, 79000, Україна

Information about the author:

Kobryn Volodymyr Stepanovych,

Candidate of legal science (PhD),

Associate Professor at the Department of Constitutional Law

Ivan Franko National University of Lviv

1, Universytetska str., Lviv, 79000, Ukraine